

Бердянський державний педагогічний університет

Факультет дошкільної, спеціальної та соціальної освіти

Кафедра соціальної роботи та інклюзивної освіти

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи

магістр

(освітній ступінь)

на тему

**«ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ПІДХОДІВ У
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ»**

Виконала: здобувач вищої освіти другого

(магістерського) рівня вищої освіти

II курсу, групи м 25 СР-з

Галузь знань 23 Соціальна робота

спеціальності 231 «Соціальна робота»

ЛУППА Олександра Валеріївна

Керівник:

к.пед.н., доцент Анастасія ПОПОВА

Рецензент:

к.псих.н., доц. Наталя ЦИБУЛЯК

2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ В СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ.....	8
1.1. Роль арт-терапії у соціально-педагогічній діяльності.....	8
1.2. Класифікація та специфіка основних форм арт-терапії в системі соціально-педагогічної роботи.....	15
1.3. Особливості застосування арт-терапевтичних підходів у соціально-педагогічній роботі з дітьми молодшого шкільного віку в системі позашкільної освіти.....	25
Висновки до першого розділу.....	39
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВПЛИВУ ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ПІДХОДІВ НА ЕМОЦІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	43
2.1. Організація і методика проведення дослідження	43
2.2. Експериментальна перевірка ефективності позитивного впливу арт-терапевтичних підходів на емоційне благополуччя дітей у роботі закладів позашкільної освіти.....	55
2.3. Рекомендації щодо використання арт-терапевтичних підходів у формуванні емоційного благополуччя в контексті соціально-педагогічної роботи закладів позашкільної освіти.....	72
Висновки до другого розділу	74
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний світ пред'являє високі вимоги до психологічної стійкості особистості, особливо в умовах соціальних викликів, які зумовлені військовим конфліктом. Останні події в Україні наклали відбиток на всі сфери життєдіяльності людини, включаючи психоемоційний стан населення та, зокрема, дітей. Війна спричинила не лише фізичні руйнування, але й глибокі психологічні травми. Зміна місця проживання, втрата близьких, друзів та звичного соціального оточення – все це створює стресові ситуації, що негативно позначаються на емоційному благополуччі дітей та їх подальшому розвитку.

У контексті зазначених викликів, роль освіти та соціально-педагогічної практики у формуванні психоемоційної стійкості та адаптації дітей до нових життєвих обставин набуває особливої актуальності. Відповідні освітні інституції, зокрема заклади позашкільної освіти, володіють унікальним потенціалом для реалізації програм, які б могли сприяти відновленню та зміцненню емоційного благополуччя дітей. Оскільки, вони мають можливість створювати безпечне середовище, де кожна дитина могла б вільно виражати свої почуття та думки через творчість і мистецтво, що є основою арт-терапії.

Арт-терапевтичні підходи відкривають перед закладами позашкільної освіти нові горизонти у соціально-педагогічній роботі. Вони дозволяють виходити за межі традиційних освітніх методів, пропонуючи дітям інструменти для самовираження та саморозвитку через мистецтво. Арт-терапія може бути використана в різних формах: від малювання та ліплення до театру та музики, забезпечуючи тим самим багатий спектр засобів для висловлення емоцій та дослідження внутрішнього світу дитини.

У контексті соціально-педагогічної діяльності, арт-терапевтичні підходи слугують не лише для розваги чи зайняття вільного часу. Вони стають засобом діагностики та інтервенції, допомагаючи дітям обробляти та інтегрувати свої переживання, що є особливо важливим у посттравматичний період. Через арт-терапію фахівці мають можливість виявляти затиснуті емоції, конфлікти та страхи, які дитина може не усвідомлювати чи не здатна виразити словами та

впливати на стан її емоційного благополуччя, що є особливо важливим для її гармонійного розвитку. Заклади позашкільної освіти в умовах війни є не тільки місцем здобуття додаткових знань і навичок, але й як простір для соціально-емоційного розвитку та підтримки дітей, які пережили травматичний досвід.

У контексті розвитку особистісного потенціалу дитини, здійснення її соціальної адаптації та враховуючи специфіку позашкільної освіти, набуває вагомого значення дослідження використання арт-терапевтичних підходів. Заклади позашкільної освіти, як середовища, що підтримують та стимулюють розвиток молодого покоління, можуть використовувати арт-терапію не тільки для розвитку креативності та творчих здібностей дітей, але й як ефективний засіб їх емоційного зцілення та психологічної підтримки. Таким чином, актуальність дослідження ефективності арт-терапії у соціально-педагогічній роботі з дітьми молодшого шкільного віку в умовах позашкільної освіти стає очевидною.

Як показало наше вивчення, різні аспекти проблеми представлені у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених. Так зокрема, арт-терапія є предметом наукових пошуків М. Авраменко, О. Бреусенко-Кузнецов, О. Вознесенська, О. Деркач, Л. Калініна, С. Коновець, О. Титаренко, Л. Фірсова, Ю. Шевченко та ін. Аналіз різних видів арт-терапії та їх ефективності досліджено у роботах О. Міллера, Ю. Некрасова, В. Шушарджана, К. Белякової, Я. Морено, В. Бурковського, М. Гриньової та ін. У сучасній науково-педагогічній практиці проблему використання методів арт-терапії розглядали Ш. Амонашвілі, Т. Безпалько, Р. Вайноле, Л. Завацька, А. Капська, В. Караковський, Н. Селіванова М. Лукашевич, І. Мигович, Л. Тюптя, Є. Холостова, В. Шахрай та інші. Окремі аспекти впливу арт-терапії на гармонізацію розвитку дитини та її емоційне благополуччя представлені у роботах О. Татаріної, І. Тимків, О. Мішкулинець, Н. Брижак.

Результати бібліографічного огляду літератури свідчать, що питання формування емоційного благополуччя дітей шляхом використання арт-терапевтичних підходів у соціально-педагогічній діяльності позашкільних

освітніх установ в умовах воєнних дій та посттравматичних стресових розладів не отримало достатньої уваги і систематизації в науковому дискурсі. Ця прогалина існує на тлі виражених протиріч між необхідністю інтеграції арт-терапевтичних підходів для відновлення психоемоційного стану дітей і відсутністю відпрацьованих методик їх ефективного застосування в специфічних умовах позашкільної освіти. Також існує розрив між потенціалом арт-терапії як засобу реабілітації та оздоровлення психіки дітей і обмеженими даними щодо її практичного втілення в соціально-педагогічну роботу в контексті змін, викликаних війною. Нагальність вирішення цих протиріч, актуальність та очевидна необхідність залучення арт-терапевтичних підходів для відновлення емоційної стійкості дітей обумовлюють вибір теми для даної магістерської роботи **«Використання арт-терапевтичних підходів у соціально-педагогічній діяльності закладів позашкільної освіти».**

Об'єкт дослідження – арт-терапевтичні підходи у соціально-педагогічній діяльності з дітьми молодшого шкільного віку в закладах позашкільної освіти.

Предмет дослідження – особливості застосування арт-терапевтичних підходів, спрямованих на підтримку та відновлення емоційного благополуччя дітей у посттравматичний період.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальному дослідженні ефективності арт-терапевтичних підходів у соціально-педагогічній діяльності закладів позашкільної освіти як засобу формування емоційного благополуччя дітей молодшого шкільного віку, що зазнали психотравмуючих впливів війни.

Гіпотеза дослідження: ефективність арт-терапевтичних методів у соціально-педагогічній роботі з дітьми молодшого шкільного віку у закладах позашкільної освіти зросте, якщо буде забезпечено комплексне дотримання наступних умов: інтеграція теоретичних засад арт-терапії з практичними потребами дитини; ґрунтовний аналіз і адаптація арт-терапевтичних методик відповідно до психоемоційних особливостей і вікових вимог дітей молодшого шкільного віку; та розробка та застосування цілісної програми соціально-

педагогічної арт-терапії, орієнтованої на стимулювання позитивного емоційного розвитку і психологічної резилієнтності в умовах зазначеного освітнього контексту.

Відповідно до мети, об'єкта та предмета дослідження визначені його **завдання:**

1. Схарактеризувати роль арт-терапії у соціально-педагогічній діяльності.
2. Визначити класифікацію та специфіку основних форм арт-терапії в системі соціально-педагогічної роботи.
3. Дослідити особливості використання арт-терапевтичних підходів у роботі з дітьми молодшого шкільного віку в системі позашкільної освіти.
4. Експериментально перевірити ефективність арт-терапевтичних підходів на формування емоційного благополуччя дітей молодшого шкільного віку в умовах закладу позашкільної освіти.
5. Розробити щодо використання арт-терапевтичних підходів у формуванні емоційного благополуччя в контексті соціально-педагогічної роботи закладів позашкільної освіти.

- **Методи дослідження.** Для досягнення мети та виконання визначених завдань використано комплекс таких методів: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення використовувалися для вивчення праць зарубіжних і вітчизняних науковців); *конкретно-наукові*: (категоріальний аналіз – для розкриття змісту й уточнення дефініцій основоположних понять; структурно-функціональний аналіз – для з'ясування структурних, змістових і процесуальних особливостей застосування арт-терапевтичних підходів у соціально-педагогічній роботі закладу позашкільної освіти і; структурно-логічний аналіз – для виокремлення особливостей використання арт-терапевтичних підходів у роботі з дітьми молодшого шкільного віку в умовах закладу позашкільної освіти; *емпіричні* (спостереження, анкетування, тестування, бесіди та інтерв'ю з учнями); *експериментальні* (психолого-педагогічний експеримент констатувальний, формувальний та контрольний, що дозволить перевірити ефективність розробленої програми); *статистичні* (обробка та узагальнення

науково-теоретичних та дослідно-експериментальних даних (кількісний і якісний аналіз), які забезпечили можливість за здобутими результатами оцінити педагогічну ефективність проведеного дослідження).

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (усього 59 найменувань, 4 з яких – іноземною мовою) та додатків на 24 сторінках. Повний обсяг магістерської роботи становить 108 сторінок, основний зміст викладено на 79 сторінках. Робота містить 16 таблиць та 12 рисунків.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження проблеми використання арт-терапевтичних підходів у соціально-педагогічній діяльності закладів позашкільної освіти свідчить про досягнення мети й вирішення завдань наукового пошуку та дає підстави до таких висновків.

Проблема формування емоційного благополуччя дітей шляхом використання арт-терапевтичних підходів у соціально-педагогічній діяльності позашкільних освітніх установ в умовах воєнних дій та посттравматичних стресових розладів не отримало достатньої уваги і систематизації в науковому дискурсі. Ця прогалина існує на тлі виражених протиріч між необхідністю інтеграції арт-терапевтичних підходів для відновлення психоемоційного стану дітей і відсутністю відпрацьованих методик їх ефективного застосування в специфічних умовах позашкільної освіти.

На основі вивчення наукових та літературних джерел проаналізовано сутність базових понять дослідження «арт-терапія», «арт-терапевтичні технології», «соціально-педагогічна арт-терапія». Схарактеризовано арт-терапію як технологію соціально-педагогічної діяльності у єдності її основних компонентів (мета, основні завдання, алгоритм дій (етапи), що реалізуються за допомогою сукупності методів, засобів і прийомів). Встановлено, що метою соціально-педагогічної арт-терапії є гармонізація розвитку особистості через розвиток здатності самовираження і самопізнання. Досліджено завдання арт-терапії як технології соціально-педагогічної технології, до яких відносимо виховні, корекційні, психотерапевтичні, діагностичні, розвиваючі.

1. На підставі проведеного аналізу наукових і літературних джерел можна зробити висновок про те, що в соціально-педагогічній інтерпретації арт-терапія розуміється як соціально-педагогічна технологія та техніка в соціальній роботі, особливо в роботі з дітьми, задля підтримки емоційного благополуччя та психологічного розвитку. Визначено, що арт-терапія має психопрофілактичну, розвиваючу і соціалізуючу спрямованість в активізації сутнісних сил

особистості. Схарактеризовано, що у соціально-педагогічній діяльності арт-терапія відіграє вирішальну роль, особливо в контексті роботи з дітьми та вирішує важливі соціально-педагогічні завдання, як-от: виховні, корекційні, психотерапевтичні, діагностичні та розвиваючі. Групова арт-терапія, яка є складовою соціально-педагогічної діяльності закладів освіти дозволяє: розвивати цінні соціальні навички, пов'язані з наданням взаємної підтримки членам групи; вирішувати спільні проблеми; дає можливість спостерігати результати своєї діяльності і її вплив на оточуючих; освоювати нові ролі, а також спостерігати, як модифікація рольової поведінки впливає на взаємини з оточуючими; підвищує самооцінку і веде до зміцнення особистої ідентичності; розвиває навички прийняття рішень. Таким чином, арт-терапія виступає як важливий інструмент у системі соціально-педагогічної роботи, здатний вирішувати широкий спектр завдань, пов'язаних з розвитком та вихованням дітей у системі позашкільної освіти. Вона дозволяє гнучко підходити до кожної дитини, враховуючи її індивідуальність та потреби, та сприяє формуванню гармонійно розвиненої особистості.

2. У межах соціально-педагогічної роботи існує кілька основних форм арт-терапії, які мають свою специфіку та класифікацію. На основі аналізу наукових джерел можна визначити, що арт-терапія охоплює візуальні, музичні та драматичні методики. Візуальна арт-терапія включає діяльності, такі як малювання, ліплення та колажування, які дозволяють дітям виражати свої емоції та досвід через зображення. Музична арт-терапія використовує музику як засіб емоційного вираження та релаксації, в той час як драматична арт-терапія залучає дітей до театральних вправ та рольових ігор. Ці форми арт-терапії мають велике значення у соціально-педагогічній роботі, оскільки вони можуть бути адаптовані до індивідуальних потреб та інтересів кожної дитини, враховуючи їх вікові особливості. Застосування арт-терапії в роботі з дітьми не тільки надає терапевтичний ефект, але й сприяє розвитку їхніх творчих здібностей, комунікативних навичок та соціальної адаптації.

3. Аналіз наукових та літературних джерел уможливив виявлення особливостей використання арт-терапевтичних підходів у роботі з дітьми молодшого шкільного віку в системі позашкільної освіти в контексті формування емоційного благополуччя, до яких відносимо: використання арт-терапії повинно бути побудовано з урахуванням вікових особливостей дітей, встановлено, що найбільш сенситивним віком для запровадження різних технологій соціально-педагогічної діяльності, зокрема арт-терапії, є дошкільний та молодший шкільний вік; арт-терапія – це чітко структурований процес, побудований на трьох основних етапах підготовчому, корекційному (образотворчий), завершувальному; результати мають виявлятися у гармонізації емоційної сфери дітей, формуванні здорових установок та мотивацій, корекції поведінкових порушень; для досягнення оптимальних результатів, позашкільні заклади освіти мають прагнути до створення комплексного соціокультурного простору, де арт-терапевтичні технології інтегруються у всі аспекти діяльності; використання арт-терапевтичних підходів у соціально-педагогічній діяльності закладів позашкільної освіти в контексті її особливостей має передбачати: врахування емоційного фону дитини; створення безпечного простору; підтримку самовираження; розвиток навичок комунікації; зосередженість на процесі, а не на результаті; індивідуалізовано-груповий підхід; сприяння самопізнанню; корекцію поведінкових реакцій; зміцнення віри в себе; включення сім'ї; комплексний підхід у використанні арт-терапії.

4. У контексті нашої дослідницької роботи ми провели аналіз теоретичних підходів та виконали констатувальну оцінку рівня емоційного благополуччя дітей молодшого шкільного віку, які брали участь у гуртковій діяльності у закладі позашкільної освіти. Оцінка базувалася на декількох ключових критеріях: мотиваційному, емоційному, когнітивно-рефлексивному та комунікативно-поведінковому, і категоризувалася за трьома рівнями: високим, середнім та низьким. Результати цієї оцінки підкреслили потребу у розробці та впровадженні програми соціально-педагогічної арт-терапії «Емоційна сцена», спрямованої на покращення гармонійного розвитку дітей молодшого шкільного

віку. Після запровадження цієї програми було проведено контрольну оцінку, яка дозволила виявити значні позитивні зміни у рівні емоційного благополуччя, порівняно з результатами контрольної групи, яка не брала участь у програмі. Це підтверджує ефективність розробленої програми соціально-педагогічної арт-терапії. Під час розробки та впровадження програми були враховані основні теоретичні засади арт-терапії, а також особливості її застосування у соціально-педагогічній роботі з дітьми молодшого шкільного віку у системі закладів позашкільної освіти. Це дозволило створити цілісну та ефективну програму, яка враховує індивідуальні потреби та особливості дітей, забезпечуючи розвиток творчих здібностей, підтримку емоційного благополуччя, відновлення психологічної рівноваги та розвитку соціальних навичок.

5. Враховуючи специфіку використання арт-терапевтичних підходів у формуванні емоційного благополуччя в контексті соціально-педагогічної роботи закладів позашкільної освіти нами були розроблені рекомендації, які включили загальні стратегії (інтеграція арт-терапевтичних сесій в навчальний процес, створення безбечного та відкритого середовища, розвиток емоційного інтелекту, сприяння соціалізації через арт-терапію, професійний розвиток) та ключові компоненти (адаптація до індивідуальних потреб, флексибільність, оцінка та моніторинг, інклюзивність та доступність).

Виконання вищезазначених завдань дає змогу говорити про успішне виконання магістерського дослідження, теоретичну та практичну базу якого можна використовувати при подальшому вивченні особливостей використання арт-терапії як технології або методу соціально-педагогічної діяльності з дітьми різного віку.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів цієї проблеми. Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на вивчення ефективності використання соціально-педагогічної арт-терапії у різних типах закладах освіти, як засобу формування емоційного благополуччя дітей молодшого шкільного віку, що зазнали психотравмуючих впливів війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Банкул Л. Д. Гармонізація емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку засобами арт-терапії. *Соціальна педагогіка. Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка*, №7, 1997. 12 С.
2. Бех І. Д. Особистісно-орієнтоване виховання в сучасній соціокультурній ситуації. *Креативна педагогіка. Наук.-метод. зб. / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*. Вінниця, 2010. Вип. 2. С. 18.
3. Бех І.Д. Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості // *Педагогіка і психологія*. 2013. С.42-49.
4. Бойко А. Використання арт-педагогічних технологій як засобу творчого самовираження молодших школярів у позашкільних навчальних закладах. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»* [Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя] / за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. 2014. № 5. С. 68-73.
5. Бочаріна Н; Понзель Н. Особливості подолання тривожності у дітей молодшого шкільного віку засобами арт-терапії. *Перспективи та інновації науки*, 2022, 13 (18).
6. Бриндіков Ю. Л. Арт-терапія: суть, можливості роботи з військовослужбовцями учасниками бойових дій. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Вип. 2 (41). С. 42–45.
7. Вайнола Р. Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи. ННУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. 134 с.
8. Вознесенська О., Мова Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога: Використання арт-технологій в освіті. К. : Шкільний світ, 2007. –120 с.
9. Вознесенська О.Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога: Використання арт-технологій в освіті. *Мова*. Київ: Шкільний світ, 2007. 120 с.

10. Габіда К. В. Розвиток емоційно-вольової сфери дітей засобами арт-терапії : кваліфікаційна робота бакалавра спеціальності 053 «Психологія» / наук. керівник В. В. Овсяннікова. Запоріжжя : ЗНУ, 2023. 45 с.
11. Данильчук К. В. Особливості розвитку образу–Я у молодших школярів засобами арт-терапії : дипломна робота / К. В. Данильчук ; ТНПУ ім. В. Гнатюка, ІПП, псих.-пед. від-ня ; наук. кер. О. М. Шевченко. Тернопіль, 2015. 79 с.
12. Данильчук К. Розвиток образу–Я молодших школярів методами арт-терапії. *Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2015. Вип. 37. С. 31–34.
13. Дитина у сучасному соціопросторі : навчальний посібник / Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, К. В. Карасьова [та ін.]; за ред. Т. О. Піроженко. К. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.
14. Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту: Довідник вихователя дошкільного навчального закладу / Н.В. Пророк, С.А. Гончаренко, Л.О. Кондратенко та ін., за ред. Н. В. Пророк. Слов'янськ: ПП «Канцлер», 2015. 84 с.
15. Доренський В. Мистецтво як феномен людино творення. *Філософська думка*. 2009. № 6. С. 61–78.
16. Євтушина, М. П. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до використання арт-терапії в роботі з дітьми із особливими потребами: монографія. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2017. С. 97-112;
17. Капська А. Й. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями: Навчально-методичний посібник. К. : Слово, 2015. 328 с.
18. Костіков В.О. Переваги арт-терапії як засобу адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов навчально-виховного процесу. *Молодий вчений*. 2015. № 5(20). Ч. 3. С. 104–107.
19. Ленів З.П. Діагностика усного мовлення старших дошкільників засобами арт-терапії: Навчально-методичний посібник. К.: Спадщина, 2011. 64 с.

20. Лобунько В. С. Самоствердження як психологічний чинник особистісного розвитку дитини дошкільного віку. Дис. на здобуття наук. ст. к. псих.наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Хмельницький, 2018. 265 с.
21. Матвієнко О., Олефіренко Т. Емоційне благополуччя дітей та педагогів: проблеми та практика підтримки в умовах військової агресії. *Освітньо-науковий простір*. 2023. № 3 (2). С. 71–79. URL: [https://doi.org/10.31392/onp.2786-6890.3\(2\).2022.08](https://doi.org/10.31392/onp.2786-6890.3(2).2022.08) (дата звернення: 22.11.2023).
22. Мельничук І. В., Асєєва Ю. О., Степанова А. С. *Арт-терапія як засіб корекції негативного психоемоційного стану у дітей дошкільного вік*. ГАБІТУС. 2022. Вип. 35. С. 67-71.
23. Мішкулинець О. О. Використання арт-терапевтичних методик в умовах інклюзивного освітнього середовища. *Психологія: теорія і практика: збірник наукових праць / голов. ред. І. О. Корнієнко*. МукачєвоКиїв: РВВ МДУ, 2018. Вип. 2(2). С. 76–87.
24. Мішкулинець, О. О. Використання арт-терапевтичних методик в умовах інклюзивного освітнього середовища. *Психологія: теорія і практика*. Мукачєво: РВВ МДУ, 2018, 2, 76-89.
25. Олійник І. В. Арт-терапія як одна з інноваційних психолого-педагогічних технологій у професійній діяльності соціальних працівників. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2018. Вип. 61. С. 208 – 213.
26. Перша психологічна допомога. Посібник для членів загону швидкого реагування Товариства Червоного Хреста України. м. Київ, 2017. С. 42.
27. Підгірна О. С. Особливості застосування арт-терапії у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами із неблагополучних сімей : магістерська робота / О. С. Підгірна ; ТНПУ ім. В. Гнатюка, ІПП, псих.-пед. відня ; наук. кер. Ю. Й. Поліщук. Тернопіль, 2013.
28. Подкоритова Л. О. Особливості впливу арт-терапії на розвиток рефлексії фахівців соціономічної сфери. *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових

праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. 2016. Вип. 34. Кам'янець-Подільський: Аксіома. С. 431–445.

29. Полторак Л. Роль методів арт-терапії у професійній діяльності соціальних працівників. *Витоки педагогічної майстерності*. 2013. Вип. 11. С. 261–265.

30. Про позашкільну освіту: ЗУ від 22.06.2000 № 1841-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>

31. П'ятницька-Позднякова І. С. Арт-терапевтичні можливості видів мистецтва. *Педагогіка* : наук. пр. 2009. Вип. 95, т. 108. С. 36–42.

32. Реалії вибору дитиною соціально значущих цінностей: посібник / Т.О. Піроженко, Л.І. Соловійова, І.І. Карабаєва [та ін.] ; за ред. Т.О. Піроженко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2017. 64 с.

33. Росік Т. Використання технік арт-терапії в соціальній роботі. *Соціальний працівник*. 2007. № 16. С. 1–31.

34. Руденко Ю.Ю. Арт-терапія в соціальній роботі. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Соціальна робота XXI століття в Україні: теорія та практика»*, [ЦДПУ ім. В. Винниченка]. 2018. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/konferen-2018-2019-arhiv/konferentsii-2018-2019>.

35. Сарака Т. В. Корекція тривожності у молодших школярів засобами арт-терапії : дипломна робота / Т. В. Сарака ; ТДПУ ім. В. Гнатюка, ФПП, псих.-пед. від-ня ; наук. кер. О. В. Сорока. Тернопіль, 2004. 65 с.

36. Сеньковська О. М. Особливості розвитку мотивації до творчої діяльності у дітей молодшого шкільного віку засобами арт-терапії : дипломна робота / О. М. Сеньковська ; ТНПУ ім. В. Гнатюка, ІПП, псих.-пед. від-ня ; наук. кер. І. П. Андрійчук. Тернопіль, 2016.

37. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія / О.В. Скрипченко. К.: Бібліотека українських підручників, 2010. 345с.

38. Сорока О. В. Арт-терапія – інноваційна педагогічна технологія для роботи з молодшими школярами. *Підготовка майбутніх учителів до реалізації державного стандарту початкової загальної освіти*. 2013. С. 82–85.
39. Сорока О. В. Арт-терапія як засіб корекції важковиховуваності молодших школярів-вихованців притулку для неповнолітніх. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка*. 2011. № 4. С. 177–183.
40. Стойко М. І. Психологічні особливості розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку засобами арт-терапії : дипломна робота / М. І. Стойко ; ТНПУ ім. В. Гнатюка, ШП, псих.-пед. від-ня ; наук. кер. В. І. Сіткар. Тернопіль, 2014.
41. Тараріна О. Практикум з арт-терапії : шкатулка майстра : науковометод. посіб. К. : АСТАМІР-В, 2018. 224 с.
42. Терлецька Л. Г. Психологія здоров'я: арт-терапевтичні технології: навч. пос. Київ: Видавничий дім «Слово», 2016. 128 с.
43. Тимків І. М., Тимків І. В. Гармонізація внутрішнього світу людини методами арт-терапії. *Innovations and prospects of world science: the 15th International scientific and practical conference* (October 12-14, 2022). Vancouver : Perfect Publishing, 2022. P. 362–367.
44. Титаренко О. І. Використання арт-терапії в психолого-педагогічному супроводі освітнього процесу [Електронний ресурс]. *Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*. URL : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp6/tytarenko.pdf
45. Федій О.А. Лялькотерапія у професійній діяльності педагога. *Постметодика*. 2019. № 1 (85). С. 46–50.
46. Федорчук О. В. Арт-терапія як засіб впливу на дітей з особливими освітніми потребами для формування позитивного світосприйняття. *Інноваційні процеси в початковій освіті: теорія, практика, перспективи* : зб. тез виступів учасн. Регіонал. наук.-практ. семінару здобувачів ст. магістра поч. освіти (м. Рівне, 2-3 трав. 2023 р.). - Рівне : МЕРУ, 2023. - С. 240-243..

47. Федун В. П. Вплив відповідальності на психоемоційне благополуччя особистості. In: *The 3 rd International scientific and practical conference—Modern research in world science* (June 12-14, 2022) SPC—Sci-conf. com. ua, Lviv, Ukraine. 2022. 1867 p. 2022. p. 1145.
48. Фесюкова Л. Б. Як виховати генія. Х.: Вид-во «Ранок», 2010. 192 с.
49. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. М. :Наука, 1989. 456 с.
50. Хіля А. Арт-терапія як об'єкт наукового дослідження у працях зарубіжних та вітчизняних учених. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 5 (59). С. 394 – 405 .
51. Холмецька Д. І. Арт-терапія як ефективний засіб розвитку дітей старшого дошкільного віку. *Молодий вчений*, 2022.
52. Чекстере О.Ю . Допомога в адаптації дітям-переселенцям, які перенесли психоемоційну травму або серйозну втрату. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми* : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції, 22 квіт. 2022 р. Київ, 2022. С.151-155.
53. Чопик С. В. Рівень домагань як психологічна детермінанта особистісного розвитку молодшого школяра : дис. ... канд. психол. н. : 19.00.07 / Нац. пед. університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 210 с.
54. Швець В. Інтегрована арт-терапія як інструмент гармонізації суб'єктивних та об'єктивних умов відновлення психологічного стану молоді. *Психологічний журнал*, 2023, 10: 79-88.
55. John Dewey. *Art as An Experince*. TarcherPerigee; 1st edition (July 5, 2005), 371 p.
56. Malchiodi C.A. *Creative interventions with traumatized children*. New York: The Guilford Press; 2015.
57. Popova O., Koval L., Horetska O., Serdiuk N., Burnazova V. Theoretical and Practical Aspects of Psychological and Pedagogical Support for Children and Adolescents Temporarily Displaced from the Territories of Permanent Residence. *Journal of History Culture and Art Research*. 7 (2). P. 177–183.

58. Sesar K. The Creative Art Therapies in Work with Children and Adolescents with Traumatic Experiences. *The Central European Journal of Paediatrics*. 2022. Vol. 18, no. 1. P. 63–74. URL: <https://doi.org/10.5457/p2005-114.319> (date of access: 18.07.2022).